

Эмануіл ЮФЕ

На чале Кампартыі Беларусі ў жніўні 1937 – чэрвені 1938 года: дзеінасць Аляксея Аляксеевіча Волкава

Трагічны 1937 год азнаменаваўся для Беларусі сярод іншага тым, што тут змянілася пяць першых сакратароў ЦК КП(б)Б: Мікалай Фёдаравіч Гікала (па 24 студзеня), Даніла Іванавіч Волкавіч (25 студзеня – 14 сакавіка), Васіль Фаміч Шаранговіч (18 сакавіка – 27 ліпеня), Якаў Аркадзевіч Якаўлеў (27 ліпеня – 10 жніўня) і, нарэшце, Аляксей Аляксеевіч Волкаў (з 11 жніўня). Дзеінасць апошняга, пра якую ў наш час вядома няшмат, даводзіцца рэканструяваць па дакументальных і іншых звестках.

Аляксей Аляксеевіч Волкаў узначальваў партыйную арганізацыю рэспублікі на працягу дзесяці месяцаў — з 11 жніўня 1937 г. да 11 чэрвеня 1938 г., афіцыйна займаючы пасаду выконваючага абавязкі першага сакратара Цэнтральнага камітэта Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі. Тым не менш інфармацыі пра яго дзейнасць у друку няшмат. На сённяшні дзень пра А. Волкава маюцца толькі кароткія біяграфічныя даведкі ў 3-м томе "Беларускай Савецкай Энцыклапедыі" (1971) і 2-м томе "Энцыклапедыі гісторыі Беларусі" (1994)¹. Цікава, што ніякіх звестак аб ім не падаюць ні 18-томная "Беларуская энцыклапедыя", ні апошняя 7-томная энцыклапедыя "Рэспубліка Беларусь". У 2001 г. беларускі гісторык Р. Платонаў слушна заўважыў: "Действительно странная фигу-

*ра этот Алексей Алексеевич Волков. Человек год руководил республикой, но почти ничего о нём неизвестно. Все открытые сведения — короткий абзац в энциклопедии. О гауляйтере Вильгельме Кубе написано куда больше..."*².

У дадзеным нарысе мы паспрабуем дапоўніць тую інфармацыю аб дзейнасці А. Волкава ў Беларусі, якая ўжо маецца, і асвятліць пэўныя моманты з падзей у рэспубліцы ў канцы 1937 — першай палове 1938 г. Асновай для падрыхтоўкі артыкула сталі архіўныя дакументы, а таксама матэрыялы перыядычнага друку.

Аляксей Волкаў нарадзіўся 7 студзеня 1890 г. у в. Дзмітрыева Касімаўскага павета Разанскай губерні ў сялянскай сям'і. Праўда, пазней у дакументах ён пазначаў, што паходзіць "з рабочых". Закончыў пачатковую школу ў роднай вёсцы, у 1925—1927 гг.

ЮФЕ Эмануіл Рыгоравіч.

Прафесар кафедры паліталогіі і права Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, доктар гістарычных навук. Нарадзіўся ў 1939 г. У 1961 г. закончыў гістарычны факультэт БДУ. Працаваў настаўнікам, выкладчыкам гісторыі, быў прарэктарам Яўрэйскага народнага ўніверсітэта (1995–1998 гг.), прафесарам кафедраў эканомікі, сацыяльных навук і іўдаікі Міжнароднага гуманітарнага інстытута БДУ (1999–2004 гг.). Член Беларускага саюза журналістаў. Аўтар больш за 1800 навуковых, навукова-папулярных і метадычных публікацый па пытаннях гісторыі і гістарыяграфіі Беларусі, гісторыі культуры яўрэяў Беларусі, аб знакамітых ураджэнцах Беларусі, у тым ліку кнігі "Советские военачальники на белорусской земле" (Мн., 1988), "Страницы истории евреев Беларуси. Краткий научно-популярный очерк" (Мн., 1996), "Иностранные евреи в Тростенском лагере смерти" (Мн., 2000), "Белорусские евреи: трагедия и героизм" (Смоленск, 2003),

"История Беларуси XVIII–XX веков. Учеб.-метод. пособие" (Мн., 2003), "Когда и зачем Гитлер и другие высшие чины нацистской Германии приезжали в СССР?" (М., 2010).

праслухаў курсы марксізму-ленінізму пры ЦК ВКП(б) (паводле іншых звестак — курсы марксізму-ленінізму пры Камуністычнай акадэміі імя Я.М.Свярдлова*).

З 1912 г. Аляксей Волкаў працаваў у Пецярбургу: на Пуцілаўскім заводзе, суднабудаўнічай верфі, такелажнікам ваенных суднаў. У 1915 г. уступіў у РСДРП(б), у 1917 г. быў членам заводскага камітэта Пуцілаўскага завода, старшынёй кантрольнай камісіі. У 1917—1918 гг. служыў у Чырвонай гвардыі ў Петраградзе.

У 1919 г. Волкаў служыў у Чырвонай арміі (быў ваенным камісарам санітарнай часці 19-й стралковай дывізіі 7-й арміі), удзельнічаў у Грамадзянскай вайне. У 1920 г. быў накіраваны на партыйную работу ў Сярэднюю Азію, працаваў на розных партыйных пасадах у Туркестанскай АССР.

У 1927 г. А.Волкаў быў пераведзены на партыйную работу ва Украіну (быў старшынёй Луганскай акруговай кантрольнай камісіі і членам Цэнтральнай кантрольнай камісіі КП(б) Украіны). З 1929 г. па 1932 г. займаў кіруючыя пасады ў Паволжы, потым быў пераведзены ў Маскву.

29 мая 1937 г. А.Волкаў быў абраны другім сакратаром Маскоўскага гаркама партыі, а ўжо праз два з паловай месяцы зноў змяніў месца працы. Пра гэта сведчыць наступнае паведамленне ў газеце "Звязда" ад 12 жніўня 1937 г.: "Учора, 11 жніўня, у горадзе Менску адбыўся пленум ЦК Камуністычнай партыі (большэвікоў) Беларусі з удзелам члена ЦК ВКП(б) тав. Якаўлева Я.А. Пленум ЦК абраў выконваючым абавязкі першага сакратара ЦК КП(б) тав. Волкава А.А."³.

На пасяджэнні пленума ЦК КП(б)Б, скліканага 11 жніўня 1937 г. для зацвярджэння новага партыйнага кіраўніцтва, член ЦК ВКП(б) Я.А.Якаўлеў наступным чынам ахарактарызаваў кандыдата з Масквы: "Тов. Волков известен Центральному Комитету как настоящий большевик, никогда ни в каких отклонениях, ни в больших, ни в малых, не участвовал, проверенный на очень сложных трудных заданиях человек, который может твердо, по той линии, по которой требует Центральный Комитет партии, вести партийную организацию Белоруссии. Тов. Волков старый питерский путиловский рабочий, на Путиловском заводе он вступил в партию, был одним из руководителей путиловских рабочих в 1917 г.; во время гражданской войны принимал активное участие в обороне Петрограда; работал на самых различных постах. В самых разных частях нашей страны и везде показывал себя как настоящий большевик. Тов. Волков работал в Средней Азии председателем Ташкентского исполкома, затем руководителем ЦКК-РКИ (Центральная контрольная комиссия — Рабоча-сялянская інспекцыя. — Э.І.), учился на курсах марксизма-ленинизма и их окончил, работал в Саратове, Луганске. В настоящий момент, при крайних воплях со стороны тов. Хрущева (наконт страты каштоўнага супрацоўніка. — Э.І.), был освобожден для работы в Белоруссии — он работал вторым секретарем Московского комитета партии по городу (фактически первым секретарем МК).

*И как тов. Хрущев ни кричал по сему поводу, но обязанность Московской организации — быть резервом кадров для других организаций, и Центральный Комитет его не послушал"*⁴.

Накіраванне ў Беларусь А.Волкава, які да гэтага працаваў пераважна ў гарадах, і Аляксея Міхайлавіча Лявіцкага (на пасаду другога сакратара Кампартыі Беларусі), які займаўся зямельнымі пытаннямі, мела таксама на мэце, як патлумачыў тав. Я.Якаўлеў, "сочетать специально городской и деревенский опыт общепартийного руководства и опыт специально деревенского руководства".

Прадстаўляючы пленуму Аляксея Аляксеевіча Волкава, Я.Якаўлеў не назваў немалаважныя абставіны, якія неабходна ўлічваць, ствараючы партрэт новага для рэспублікі партыйнага лідара. Між тым пра гэтыя абставіны праз тры месяцы нагадвала газета "Советская Белоруссия". У артыкуле "Кандидат в депутаты Верховного Совета Союза ССР Алексей Алексеевич Волков" ад 2 снежня 1937 г. гаварылася, што таварыш Волкаў вучыўся працаваць і весці барацьбу з класавым ворагам у "слаўнага бальшавіка, вернага папличніка таварыша Сталіна Лазара Майсеевіча Кагановіча", што яму вельмі многае дала праца пад кіраўніцтвам Мікіты Сяргеевіча Хрушчова — "вернага выхаванца Лазара Майсеевіча". Атрыманы вопыт А.Волкаў умела прымяняў у барацьбе з "трацкістамі, зіноўеўцамі, нацыяналістычнымі групамі ў Сярэдняй Азіі", з шумскізмам і нацыяналізмам на Украіне. У Беларусі ж ён павінен быў выканаць "боевое задание Иосифа Виссарионовича Сталина... — очистить боевой форпост Советского Союза от всякой вражьей нечисти, начиная с троцкистско-бухаринских бандитов и кончая национал-фашистским отребьем, шпионами, диверсантами, вредителями"⁵.

Па выніках пленума 11 жніўня 1937 г. Аляксей Аляксеевіч Волкаў і Аляксей Міхайлавіч Лявіцкі былі абраныя выконваючымі абавязкі адпаведна першага і другога сакратара ЦК Кампартыі (большэвікоў) Беларусі. Праз два гады, у ліпені 1939 г., наступны пасля А.Волкава першы сакратар ЦК КП(б)Б Панцеляймон Кандратавіч Панамарэнка паведамляў у ЦК ВКП(б) Георгію Мальянку пра "асаблівыя функцыі", якія выконваў А.Лявіцкі: "...Я должен заявить прямо, что личность быв[шего] второго секретаря ЦК вызывает у меня, на основании всех приведенных и многочисленных других данных, серьезнейшее сомнение, а т.Волков, главным образом, действовал по указке Левицкого и Бермана***. Достаточно сказать..., что все де-

* У гэтых даных з 3-га тома "Беларускай Савецкай Энциклапедыі" дапушчана памылка. У 1920-я гг. у Маскве дзейнічаў Камуністычны ўніверсітэт імя Я.М.Свярдлова, а не Камуністычная акадэмія яго імя.

** Ад імя А.Я. Шумскага — наркама асветы Украінскай ССР, а потым старшыні ЦК работнікаў асветы СССР.

*** Берман Барыс Давыдавіч — член Бюро ЦК Кампартыі (большэвікоў) Беларусі, наркам унутраных спраў БССР, адначасова начальнік Асобага аддзела Галоўнага ўпраўлення дзяржаўнай бяспекі НКУС СССР па Беларускай ваеннай акрузе.

ла, которые решались Центральным Комитетом, предварительно ими согласовывались с б[ывшим] руководством НКВД"⁶.

Адразу пасля абрання А. Волкаў прыступіў да выканання абавязкаў кіраўніка партыйнай арганізацыі ў рэспубліцы, дзе раней ніколі не жыў. Ён надаваў увагу праблемам сельскай гаспадаркі (асабліва працягванню палітыкі калектывізацыі), развіццю прамысловасці, будаўніцтва, транспарту, пытанням стану культуры рэспублікі. Гэта было асабліва актуальна ва ўмовах заканчэння рэалізацыі ў БССР другой пяцігодкі (1933—1937 гг.).

У выніку практыкі ўзбуднення калгасаў колькасць апошніх значна скарацілася да канца 1937 г. у параўнанні з 1935 г. У гэты час у калгасах знаходзілася 685 тыс. былых аднаасобных сялянскіх гаспадарак, альбо 87,5% ад іх агульнай колькасці. На працягу 1938 г. у БССР на калектывны шлях былі пераведзеныя яшчэ 37,5 тыс. сялянскіх гаспадарак. Да пачатку 1939 г. у складзе калгасаў было больш за 90% двароў.

У прамысловасці за гады другой пяцігодкі было пабудавана 1700 прамысловых прадпрыемстваў, рэканструявана каля 90. Тым не менш, нягледзячы на высокія тэмпы развіцця, агульныя колькасныя паказчыкі другой пяцігодкі выканання не былі. У краіне з усёй вострыяй праявіліся адмоўныя бакі камандна-адміністрацыйных метадаў кіравання эканомікай, якія сталі дамінуючымі ва ўсіх сферах гаспадарчага жыцця. У чэрвені 1938 г. пры непасрэдным удзеле А.А. Волкава XVII з'езд Кампартыі (бальшавікоў) Беларусі вызначыў асноўныя задачы развіцця народнай гаспадаркі і культуры БССР на 1938—1942 гг. У трэцяй пяцігодцы планавалася павялічыць нацыянальны даход амаль у 2 разы, аб'ём валавой прадукцыі прамысловасці — у 1,5 разы, вытворчасць харчовых тавараў — у 2,5 разы, узровень народнага спажывання — у 1,5-2 разы. Шмат увагі надавалася развіццю машынабудавання і хімічнай прамысловасці, будаўнічай індустрыі.

У перыяд знаходжання А. Волкава на пасадзе першага сакратара партыі ў рэспубліцы адбыліся такія падзеі, як выхад у свет 2 кастрычніка 1937 г. першага нумара газеты "Советская Белоруссия" — органа ЦК КП(б)Б; адкрыццё выстаўкі "БССР за 20 гадоў", прысвечанай 20-годдзю Кастрычніцкай рэвалюцыі; прыняцце рашэння аб стварэнні ў БССР пяці абласцей — Віцебскай, Гомельскай, Магілёўскай, Мінскай і Палескай; увядзенне ў дзеянне першай чаргі Аршанскага ільнокамбіната, адкрыццё Бабруйскага калгасна-саўгаснага тэатра і Беларускай дзяржаўнай філармоніі, скліканне 1-й Усебеларускай нарады работнікаў вышэйшай школы. Таксама было прынята рашэнне аб рэарганізацыі Магілёўскага гістарычнага архіва ў Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў БССР.

У той жа час менавіта пры А. Волкаве дасягнулі максімуму палітычныя рэпрэсіі. Звычайнай практыкай для кожнага пасяджэння Бюро ЦК Кампартыі стала здыманне з пасады, выключэнне з партыі, арышт дзеячаў рознага ўзроўню.

Выконваючы абавязкі першага сакратара ЦК КП(б)Б А. Волкаў, наркам унутраных спраў БССР Б. Берман, камандарм Г. Кулік (злева направа). 1938 г.

Ужо праз месяц пасля прыезду ў Беларусь А. Волкаў накіраваў на імя І. Сталіна справаздачу аб зробленай рабоце. На 11 старонках машынапіснага тэксту дакладной запіскі была змешчана інфармацыя, згрупаваная ў восем наступных раздзелаў: "Аб ходзе выканання рашэнняў ЦК ВКП(б) і СНК СССР па БССР", "Палітычныя настроі мас", "Супраціўленне ворагаў", "Аб гандлі", "Становішча ў ЦК КП(б)Б", "Шкодніцтва ў партыйнай рабоце", "Шкодніцтва ў камсамоле", "Становішча ў апаратае ўрада БССР". У кожным раздзеле расказвалася пра тое, што ўжо зроблена па ліквідацыі шкодніцтва і якія меры плануецца прымаць у далейшым. Прывядзем вытрымкі з дакумента:

"Ликвидировано 82 из 138 вредительски организованных совхозов и их земли переданы колхозам..

Вокруг некоторых городских и районных центров часто наблюдается расстановка вражеских сил из бывших белогвардейцев, которые работают либо председателем колхоза, либо врачом или учителем, проводя вражескую работу... в данный момент все эти извращения исправлены...

Польские шпионы Шаранговича брали курс на захват ЦК КП(б)Б, на вовлечение в его состав и аппарат своих людей — шпионов, национал-фашистов, троцкистов, правых, политически и морально разложившихся для того, чтобы создать благоприятные условия в работе центра антисоветского подполья в Белоруссии

— из 64 членов ЦК разоблачены и арестованы 20, сняты с работы 6 человек. Стоит вопрос об исключении их из партии и аресте; из 36 работающих инструкторов ЦК должны быть немедленно сняты с работы за связь с врагами народа 22 человека...

— из 39 членов Минского горкома партии разоблачены и арестованы как враги народа 10 человек, среди пропагандистов оказалось 50 руководителей марксистско-ленинских кружков — врагов народа...

— во главе ЦКЛКСМБ был враг народа Августайтис — брал ставку на вербовку из среды комсомола вражеских кадров, проводил работу по разложению комсомольской организации...

— правительственный аппарат республики был и остается сильно засоренным врагами — из 12 наркомов 8 разоблачены и арестованы; ... враг еще есть, ... он продолжает свою подрывную работу”⁷.

Таксама А.Волкаў прасіў генеральнага сакратара “даць указанні” наконт арышту трэцяга сакратара ЦК КП(б)Б У.Д.Патапейкі, старшыні СНК БССР Д.І.Валковіча, адкліканні з БССР упаўнаважанага Камісіі партыйнага кантролю (КПК) А.Я.Шусціна “как не вѣдущага нікакой бараьбы с вѣрагами и тѣперь ни однаго вѣпраса о бараьбе с вѣрагами и о ливідацыі пѣследствіи вѣредітѣльства не пѣставівшаго”.

Чарговы пленум ЦК КП(б)Б, які адбыўся 25 кастрычніка 1937 г., прайшоў у абстаноўцы масавага тэрору. Сфальсіфікаваныя палітычныя абвінавачанні былі высунутыя ў адносінах большасці членаў Бюро і кандыдатаў у члены Бюро ЦК КП(б)Б. Са складу ЦК і Бюро ЦК Кампартыі Беларусі былі выдаленыя (са змяшчэннем з займаемых пасадаў) старшыня ЦВК БССР М.В.Стакун, 3-ці сакратар ЦК Кампартыі Беларусі У.Д.Патапейка, намеснік старшыні СНК БССР І.Г.Жураўлёў (пазней былі выключаны з партыі і рэпрэсаваны). З партыі былі выключаныя і вызваленыя ад абавязкаў членаў ЦК КП(б)Б арыштаваныя органамі НКУС былы старшыня СНК БССР Д.І.Валковіч і былы наркам асветы БССР А.А.Варончанка; а таксама першы сакратар ЦК ЛКСМБ А.В.Аўгустайціс, загадчык сельскагаспадарчага аддзела ЦК КП(б)Б Ф.М.Вайновіч, загадчык аддзела прапаганды і агітацыі ЦК КП(б)Б Л.А.Готфрыд, загадчык аддзела кіруючых партыйных органаў ЦК КП(б)Б Р.М.Рубінштэйн, прэзідэнт Акадэміі навук БССР І.З.Сурта, а таксама зняты з пасады другі сакратар Мінскага гаркама партыі Н.І.Літвін (з перадачай справы на яго ў органы НКУС).

На пленуме ЦК КП(б)Б, які адбыўся 30-31 студзеня 1938 г., са складу ЦК Кампартыі Беларусі былі выключаныя арыштаваныя па ілжывых абвінавачаннях камандуючы войскамі Беларускай ваеннай акругі І.П.Бялоў і член Ваеннага савета БВА, начальнік Палітычнага ўпраўлення БВА А.І.Мезіс. Рэдактара газеты “Звязда” Д.В.Юркова вывелі са складу членаў ЦК КП(б)Б і кандыдатаў у члены Бюро ЦК.

Пасяджэнні Бюро ЦК Кампартыі Беларусі звычайна вёў выконваючы абавязкі другога сакратара партыі А.М.Лявіцкі. Што тычыцца А.Волкава, то ён рабіў доўгія прамовы, падводзячы пад “арганізацыйныя высновы” адпаведныя “палітычныя падставы”. У архіўных фондах захавалася сцэнаграма аднаго з пасяджэнняў, у якой зафіксаванае выступленне А.Волкава на пасяджэнні Бюро 10 верасня 1937 г. пры разглядзе заявы вядомага беларускага паэта Андрэя Александровіча аб аднаўленні яго ў партыі. Прывядзем некаторыя фрагменты з гэтага выступлення: “Если посмотреть в свете того, что ты сделал очень много хорошего, то надо посмотреть и на то, что ты [теперь] не заслуживаешь звания поэта революционного. Потому, что ты абсолютно не знаешь историю жизни рабочего класса, историю героического русского рабочего класса, который

породил Октябрьскую революцию, который породил всё огромное учение Маркса-Ленина с точки зрения национального вопроса. Ты абсолютно не знаешь истории нашей партии, хотя ты в партии не первый год. Ты возносился чем? Тебя восхваляли. А ты, поэт, не знаешь и не понимаешь главного орудия нашей партии, не понимаешь ты, какие пути она перед собой ставит. Поэтому ты оторванный человек от здорового, крепкого организма нашей партии, который живёт полной жизнью. Ты оторванный человек от крепкого, здорового большевистского организма... Ты правильный путь взял, но этот путь оказался для тебя далёким. Ты сразу зазнался — я пуп земли, лучше меня нет, грамотней нет. В результате ты творил произвол, выполнял волю врагов и помогал им...

Надо тебе усвоить, что любой враг, любой человек, который клянётся перед партией, если он не искренне заявляет, то пусть пройдёт месяц, два, всё равно от партии ничего не скроет. Потому что партия всё равно разоблачит и уничтожит, как партия разоблачает и уничтожает любого врага, как партия уничтожает сейчас врагов в Белоруссии. Враг хотел противопоставить всё белорусское крестьянство против нашей советской власти, против партии — не вышло! Товарищ Сталин показал всему трудящемуся народу Белоруссии, как всё это быстро сметено со здорового тела, как отпадают болячки от здорового организма.

Можно показать такой пример, когда мы сейчас в органах НКВД, в Центральном Исполнительном Комитете получаем сотни сообщений-сигналов от колхозников, рабочих, служащих, инженерно-технических работников, учителей — преданных людей о врагах, когда нам помогают выкорчёвывать врагов. А ты, слепая тупица, политически неграмотный, оторвавшийся от жизни человек, молодой человек, [который] носит звание поэта, не замечал, что делается в стране Советского Союза. Вольно или невольно, но ты выполнял волю нацдемовцев в угоду польского и германского фашизма. Вот где вы оказались”⁸.

Як вынік, Андрэй Александровіч быў рэпрэсаваны. Яго арыштавалі 2 ліпеня 1938 г. (праз два тыдні пасля ад’езду А.Волкава з Беларусі) і прысудзілі да 15 гадоў адбывання пакарання ў папраўча-працоўных лагерах. Ён працаваў на будаўніцтве Нарыльскага металургічнага камбіната і толькі ў 1947 г. выйшаў на свабоду.

Пасля прызначэння А.Волкава на пасаду першага сакратара партыі ў жніўні 1937 г. у Мінск з Масквы прыбыў і Фёдар Андрэевіч Ярыкаў — новы дырэктар (і адначасова мастацкі кіраўнік) **Беларускага дзяржаўнага тэатра оперы і балета**. Адзін з яго прыхільнікаў, артыст Бялоў, так выказаўся пра гэтае прызначэнне: “Коммунистическая партия оторвала кусок своего мозга и бросила на периферию, где было вредительство”.

Аднак хутка калектыў тэатра паўстаў супраць зневажальных адносінаў да мясцовых работнікаў, пры-

мусу іх пайсці з тэатра, ліквідацыі нацыянальнага рэпертуару. Артысты сталі пісаць калектыўныя звароты ва Упраўленне па справах мастацтваў пры СНК БССР, рэспубліканскія газеты, Цэнтральны камітэт КП(б)Б. Як вынік, на пасяджэнні Бюро ЦК КП(б)Б 17 сакавіка 1938 г. было зафіксавана наступнае:

"Слушали: О театре оперы и балета

Постановили: в связи с опубликованными статьями в газетах: "ЛіМ", "Финансовый работник" и заявлениями творческих работников — в очковтирательстве общественных организаций, незаконном разбазаривании государственных средств и развале коллектива со стороны руководства театром оперы и балета для проверки всей производственно-творческой работы театра, финансового состояния и хода строительства Большого театра оперы и балета утвердить комиссию ЦК КП(б)Б в составе:

1. Аронов — культпрос ЦК КП(б)Б — председателем.
2. Шаповалов — писатель.
3. Минц — инструктор горкома КП(б)Б.
4. Буйволоковский — нач. культурно-художественного отдела минского гарнизона.
5. Прагин — директор филармонии.
6. Каменский — инженер НКМП.

Поручить комиссии до 10 апреля сего года закончить обследование театра оперы и балета, просмотреть всю внутреннюю жизнь актёров и свои предложения представить на бюро ЦК КП(б)Б.

22.III. 1938 созвать всех актёров театра оперы и балета.

*И.о. секретаря ЦК КП(б)Б Волков*⁹.

Урэшце рэшт было вырашана правесці сход, каб адказныя работнікі ЦК партыі маглі выслухаць меркаванні членаў калектыву тэатра. Сценаграма (449 старонак тэксту) гэтага агульнага сходу работнікаў Беларускага дзяржаўнага тэатра оперы і балета, які праходзіў з 28 мая па 2 чэрвеня 1938 г., захоўваецца ў фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь¹⁰.

Сярод іншых на сходзе выступіў артыст Архіпаў, які ў сваёй прамове двойчы ўзгадаў кіраўніка Кампартыі Беларусі А. Волкава, ускосна абвінаваціўшы таго ў патуранні дырэктару тэатра Ф. Ярыкава. Ён, у прыватнасці, падкрэсліў: *"Сегодняшнее собрание — второе за всё время руководства в театре т. Ярикова. Всяких собраний у нас оно (кіраўніцтва. — Э.І.) избегало. Кроме партийной организации имелось ещё 20 комсомольцев — они также не проявляют никакой активности. И сегодняшнее собрание далось нам с огромным трудом. Посмотрите на коллектив — он весь возбуждён, горит. Вчера весь день звонили и т. Волкову, и т. Левицкому, и третьему секретарю ЦК КП(б)Б. Только после этого добились возможности проведения этого собрания...*

Наш театр существует 5 лет, и за весь период мы такого положения не переживали.

Яриков — кто его назначил, пока говорить не буду, из Москвы какой-то Юков..., начал с вытеснения белорусских актёров, со всевозможных подозрений

по отношению к ним. Я писал об этом Волкову, однако товарищи из ЦК не просмотрели письмо"¹¹.

Аналізуючы змест сценаграмы сходу, нельга не пагадзіцца з высновай журналіста С. Крапівіна, што фактычна гэта быў бунт працоўнага калектыву ў складзе больш за 300 чалавек супраць навязанага кіраўніцтва. Прычым перамога засталася за калектывам¹². У верасні 1938 г. на пасаду дырэктара тэатра быў вернуты Оскар Гантман, пачалі працаваць новы галоўны рэжысёр і галоўны дырыжор. У тэатры стварылі мастацкі савет, у які ўвайшлі, акрамя вядучых работнікаў тэатра, беларускія кампазітары, пісьменнікі, мастакі.

Аднак усё гэта адбылося ўжо пасля адстаўкі ў чэрвені 1938 г. А. Волкава з пасады выконваючага абавязкі першага сакратара. Новы першы сакратар партыі П. К. Панамарэнка паведамляў у дакладной запісцы ў ЦК ВКП(б) на імя Г. М. Малянкова ад 3 ліпеня 1939 г. наступнае: *"...Особенно массовый характер имело создание провокационных дел против районных советских и партийных руководителей в конце 1937 года и в начале 1938 года. Были исключены из партии и по провокационным делам арестованы руководители парторганизаций: Бельничского, Руденского, Сенненского, Березинского, Червенского, Сиротинского, Кормянского и ряда других районов. Не поняв и не оценив правильно обстановку на селе, бывшие руководители дали, по существу, полный простор в работе вражеским элементам. В течение второй половины 1937 и начала 1938 г. по прямому заданию руководства ЦК КП(б)Б по Белоруссии широко развернулись так называемые показательные процессы над районными руководителями, которых судили на глазах разложившейся части единоличников, показывающих все, что угодно, так как они были озлоблены на требования руководителей выполнять госпоставки. Были исключены из партии и сняты с работы 24 секретаря райкомов, 33 секретаря райкомов партии были просто сняты с работы с наложением различных партийных взысканий. Подавляющее большинство из них реабилитированы. Были сняты с работы и арестованы около 50 председателей райисполкомов. В подавляющем большинстве они также освобождены и реабилитированы. Ещё больше было арестовано заведующих районными земельными и финансовыми отделами. Арестовывались агрономы, директора МТС, заведующие РайЗО, райуполнаркомзаги, научные работники и т.д. Всякая ошибка или неудача в практической работе влекла за собой обвинение в вредительстве, шпионаже, диверсии и вызывала репрессии...*

В аппарате Центрального Комитета нашла себе приют группа провокаторов и клеветников, распясавшихся до крайности. Провокаторы Земцев, Аксёнов и др., разъезжая в качестве особых уполномоченных ЦК КП(б)Б по районам Белоруссии, собирали и организовывали всякий компрометирующий материал на честных коммунистов и при поощрении со стороны руководителей ЦК докладывали весь этот кле-

ветнический материал на Бюро ЦК, после чего без всякой проверки принималось решение об исключении их из партии и аресте..."¹³.

У якасці паказальнага прыкладу П.Панамарэнка прывёў наступны выпадак: "Следует привести еще такой факт, когда бывший секретарь ЦК Левицкий вместе с Берманом, бывшим наркомом внауделом-врагом (наркамам унутраных спраў. — Э.І.), выехали в Бобруйск на собрание партийного актива, в одну ночь арестовали 17 человек руководящих районных работников, в том числе прокурора, председателя райисполкома, уполнаркомзага. Большинство из этих работников реабилитированы"¹⁴.

У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь маюцца таксама дакументы, што тычацца дзейнасці **Акадэміі навук БССР** у другой палове 1937 — першай палове 1938 г. Яны напісаныя прадстаўнікамі КПК пры ЦК ВКП(б) па БССР, аддзела школ і навукі ЦК КП(б)Б, НКУС БССР, а таксама навуковымі супрацоўнікамі самой Акадэміі навук, і дазваляюць прасачыць разгортванне той трагедыі, якая адбылася ў нашым грамадстве ў сярэдзіне 1930-х гг.

У прыватнасці, адна з запісак, атрыманая ЦК КП(б)Б 10 верасня 1937 г., падрыхтавана намеснікам Улаўнаважанага КПК пры ЦК ВКП(б) А.Астроўскім па матэрыялах абследавання становішча ў АН БССР. Праводзіла гэтае абследаванне спецыяльная камісія Бюро ЦК КП(б)Б у сувязі з "раскрыццём" у рэспубліцы органамі НКУС "буйнамаштабнай антысавецкай змовы". Нагадаем, што вышэйшае партыйнае кіраўніцтва Беларусі на працягу ўсіх 1930-х гг. разглядала Акадэмію навук як месца, адкуль распаўсюджваліся "пошасць нацдэмаўшчыны", "трацкісцкая кантрабанда", шкодніцтва. Таму нядзіўна, што запіска заканчваецца наступным сцвярджэннем: "*Шпионско-вредительские, троцкистские, нацдемовские гнезда в Академии наук не разгромлены, враги не выкорчеваны, последствия вредительства не ликвидированы... Поэтому необходимы срочные меры по оздоровлению Академии наук*"¹⁵.

На другі дзень пасля атрымання запіскі ў ЦК КП(б)Б яе хутка накіравалі ў НКУС БССР бліжэйшаму паплечніку А.Волкава — наркаму Б.Берману. А аддзел школ і навукі ЦК Кампартыі Беларусі распачаў непасрэдную падрыхтоўку да разгляду пытання на пасяджэнні Бюро ЦК.

У ЦК ВКП(б), куды таксама была накіравана запіска А.Астроўскага, праявілі цікавасць да становішча ў Акадэміі навук БССР. Пра гэта сведчыць запыт з КПК пры ЦК ВКП(б), які прыйшоў 4 кастрычніка 1937 г. выконваючаму абавязкі першага сакратара ЦК КП(б)Б А.Волкаву. У ім, у прыватнасці, гаварылася: "*Просим сообщить в КПК при ЦК ВКП(б) о принятых вами мероприятиях по вопросу "О положении в Белорусской Академии наук" по материалам, переданным зам. Уполномоченного КПК тов. Островским на решение Бюро ЦК КП(б) Белоруссии*"¹⁶. 16 лістапада 1937 г. прыйшоў другі аналагічны запыт¹⁷.

У адказе за подпісам А.Волкава адзначалася: "*ЦК КП(б)Б на Ваш запрос от 16.XI.37 г. сообщает,*

что вопрос об Академии наук Беларуси стоял на Бюро ЦК КП(б)Б 20.XI.37 г., где принято решение об оздоровлении Академии наук, удалении шпионских, вредительских и политически подозрительных людей...". Далей паведамлялася аб стварэнні камісіі па Акадэміі навук на чале са старшынёй СНК БССР А.Ф.Кавалёвым, высновы якой заслухае Бюро ЦК партыі¹⁸.

Наступнае пасяджэнне Бюро, аб якім А.Волкаў паабяцаў паведаміць у КПК пры ЦК ВКП(б), адбылося 5 студзеня 1938 г. У яго матэрыялах захавалася яшчэ адна дакладная запіска на імя сакратароў ЦК Кампартыі Беларусі А.А.Волкава, А.М.Лявіцкага і М.Я.Рэпінскага.

Пасля паведамлення старшыні СНК А.Ф.Кавалёва аб становішчы ў Акадэміі навук 5 студзеня 1938 г. Бюро ЦК КП(б)Б прыняло пастанову "Аб практычных мерапрыемствах і далейшай рабоце АН БССР", якая ўтрымлівала 17 пунктаў. У адпаведнасці з гэтай пастановай Бюро сярод іншага абавязала аддзел школ і навукі ЦК Кампартыі Беларусі і СНК БССР умацаваць Акадэмію навук "палітычна праверанымі і кваліфікаванымі партыйнымі кадрамі"¹⁹.

Нават пастанова студзеньскага (1938 года) пленума ЦК ВКП(б) "Аб памылках партарганізацый пры выключэнні камуністаў з партыі, аб фармальна-бюракратычных адносінах да апеяцый выключаных з ВКП(б) і аб мерах па ліквідацыі гэтых недахопаў" не спыніла рэспрэсіі супраць кіруючых кадраў у Беларусі. Нягледзячы на тое, што ЦК КП(б)Б абмеркаваў і ўхваліў гэтую пастанову, у партыі аднавілі некалькі соцень выключаных з яе асобаў, фактычна антыпартыйную практыку ў Беларусі працягнулі, таму што, па словах А.Волкава, усе выключэнні і арышты былі правільныя.

У дакладзе "Палітычныя задачы партыйных арганізацый КП(б)Б у сувязі з выбарамі ў Вярхоўны Савет БССР" на пленуме ЦК Кампартыі Беларусі 28 сакавіка 1938 г. выконваючы абавязкі першага сакратара партыі А.Волкаў паведамляў: "*...Надо рассказать, как враги партии, враги народа, прикрываясь "левыми" фразами в разрешении национального вопроса, стремились расчленить великий Союз Советских Социалистических республик, продать наши братские союзные республики фашистам.*

Надо рассказать, как все буржуазные перерожденцы, провокаторы, диверсанты, террористы, шпионы — троцкисты, бухаринцы, рыковцы, пятаконцы, тухачевские, зинovieвы, каменевы, все эти шаранговичи, червяковы, голодеды и прочая национал-фашистская сволочь — вели подрывную контрреволюционную работу против партии, нашего правительства, против народов нашей страны.

В своей разъяснительной работе надо показать, как наша партия под руководством товарища Сталина разгромила всю эту контрреволюционную мразь...

В своей разъяснительной работе мы должны особое внимание обратить на изучение материалов процесса над антисоветским "право-троцкист-

ским блоком". Показать всю гнусность измены буржуазных перерожденцев, предателей нашей родины, показать, что эта банда убийц была на службе у фашистских иностранных разведок, что единственной их целью было свергнуть советскую власть, вернуть капиталистов и продать народы наших союзных республик фашистам.

Надо рассказать о показаниях национал-фашистских бандитов, орудовавших в нашей Советской Белоруссии — шаранговичей, червяковых, голодедов, которые стремились к тому, чтобы оторвать нашу Белорусскую Советскую Социалистическую Республику от великой семьи народов СССР, вернуть сюда капиталистов и помещиков и отдать народы нашей Белорусской Республики под гнёт польских фашистов.

...Мы должны мобилизовывать народы нашей Советской Белоруссии на ещё большее повышение большевистской бдительности, на решительную борьбу со всеми врагами — троцкистами, бухаринцами и национал-фашистскими последышами²⁰.

Аналіз працытаванага даклада А.Волкава дазваляе сцвярджаць, што яго змест цалкам адпавядаў узроўню ведаў выпускніка пачатковай школы, які "нахватаўся" прапагандысцкіх і моўных штампай свайго часу на курсах марксізму-ленінізму. Адна і тая ж думка аб барацьбе з ворагамі паўтараецца ў гэтым дакуменце шмат разоў.

1 чэрвеня 1938 г. Упраўленне дзяржаўнай бяспекі НКУС БССР, выконваючы ўказанні Б.Бермана і А.Волкава, рапартавала ў ЦК КП(б)Б аб ліквідацыі антысавацкага падполля ў 1937—1938 гг. Прывядзем вытрымкі з гэтага дакумента:

"Справка УГБ НКВД БССР "Итоги разгрома анти-советского подполья в БССР" (по материалам следствия 1937—1938 годов по линии 4-го отдела УГБ НКВД БССР).

...Всего по БССР арестовано и разоблачено в 1937—1938 гг. (з другой паловы 1937 г. па 1 чэрвеня 1938 г. — Э.І.) 2570 участников объединённого анти-советского подполья, из них троцкистов и зиновьевцев — 376 человек, правых — 177, национал-фашистов — 138, эсеров — 585, бундовцев — 198, меньшевиков — 7, сионистов — 27, церковников и сектантов — 1015, клерикалов — 57.

Значительное число арестованных участников антисоветского подполья работало: в центральных правительственных и партийных учреждениях — в ЦК КП(б)Б и ЦК ЛКСМБ — 23, в ЦИК и Совнарком — 16. Арестовано и разоблачено наркомов и их заместителей — 40 человек, секретарей окружных комитетов, городских комитетов и райкомов КП(б)Б — 24 человека, председателей окрисполкомов, горсоветов и РИК — 20 человек, руководящих работников советского и хозяйственного аппаратов — 179, академиков и научных работников Академии наук — 25, преподавателей вузов — 41, писателей и литературных работников — 20 человек...²¹.

Пасля знаёмства з прыведзенымі звесткамі ў чытачоў можа ўзнікнуць лагічнае пытанне: "Ці маюцца неабвержныя сведчанні, што менавіта А.Волкаў вінаваты ў рэпрэсіях у адносінах, напрыклад, да якога-небудзь канкрэтнага сакратара камітэта партыі?"

Такія сведчанні сапраўды ёсць. Так, ва ўспамінах Самуіла Фельдмана (у свой час былога другога сакратара Чавускага райкама партыі, першага сакратара Прапойскага райкама партыі) расказваецца наступнае:

"1932 год был провозглашён "годом завершения сплошной коллективизации"... Меня назначили заведующим организационным отделом и одновременно заместителем первого секретаря Чаусского райкома партии.

В 1935 году в районах, относящихся к первой категории, ввели должность второго секретаря. Я им стал. В 30-е годы... мы просто выполняли указания сверху, твёрдо веря, что работаем по-партийному... Мы получали план из центра, а затем доводили каждому колхозу разнарядку... Старались изо всех сил, только бы не попасть на "чёрную доску"...

В начале 1937 года ЦК КП(б)Б направляет меня первым секретарём Пропойского (ныне Славгородского) райкома партии. В августе 1937 года в Белоруссии проходили крупные манёвры...

Когда парад подходил к концу, я, улучив момент, просмотрел "Звезду". В глаза бросилась на первой полосе статья: "Чаусские перегибщики". Заглавие говорило само за себя. Тут же на параде я подошёл к первому секретарю Чаусского райкома партии Геврасеву и показал статью:

— Сушите сухари, ребята. Теперь возьмётся и за наши души.

Я оказался прав, вскоре всё руководство района арестовали. Через неделю приехали и за мной. Помню, в райком зашли начальник следственного отдела Прокуратуры БССР Шнитко вместе с начальником Чаусского отделения милиции. Шнитко, не поздоровавшись, прямо с порога кинул:

— Вы арестованы!

...Следствие вёл сам Шнитко, затем, как видно, не справляясь, он привлёк к делу помощника прокурора Шифрина. Обвинения основывались в основном на том, что мы, партийные и советские руководители, выполняли указания и директивы "врагов народа", засевавших в высших эшелонах власти.

...По требованию прокуратуры специальная коллегия постановила: председателя Чаусского райисполкома и меня приговорить к высшей мере наказания — расстрелу. Первого секретаря — к 20 годам исправительно-трудовых лагерей строгого режима. А остальных восемь человек к различным срокам наказания...

На 76-е сутки мне сообщили, что высшая мера заменена на 25 лет исправительно-трудовых лагерей...

Из оршанской тюрьмы путь наш лежал в Коми АССР²².

Мала ў каго з рэпрэсаваных жонкі прыкладалі таі неймаверныя намаганні, каб даказаць невінаватасць мужа і дамагчыся яго вызвалення з папраўча-працоўнага лагера, як гэта зрабіла жонка Самуіла Фельдмана Клара. У сваіх успамінах С.Фельдман пісаў: *"...К счастью, в 1939 году Клара нашла хорошего адвоката. Ему удалось заручиться обещанием Прокурора БССР, знавшего меня лично, что прокуратура поддержит ходатайство о пересмотре дела.*

В начале 1940 года я был вызван на допрос. Меня спросили, откуда я родом, где и кем работал. Допрос окончился полной неожиданностью. Мне вручили проездные документы до Москвы и бумаги, свидетельствовавшие, что я полностью реабилитирован в связи с отсутствием состава преступления...

Побыв немного дома, решил ехать в Минск. Там я подал заявление в ЦК партии, в котором указывал, что полностью реабилитирован, и просил выдать партийный билет, так как никто меня не исключал. Вызвали на партийную комиссию. Корпяков, которому поручили заниматься моим делом, доложил, что в двух районах о моей работе отзываются только положительно. Тут Цанава, нарком внутренних дел, резко с места бросил:

— Так за что же его хотели расстрелять?

— А вы спросите моего обвинителя, — не растерялся я. — Он ещё жив и работает. Это Шнитко просил для меня высшую меру наказания.

Тут же был вызван прокурор.

Шнитко взглянул в мою сторону и тут же отвёл глаза. Он сразу не узнал меня. Два года, проведенных за решёткой, сильно изменили меня. Да и к тому же таких как я в его практике был не один десяток.

— Так почему же вы всё-таки просили вынести смертный приговор? — продолжал нарком. — Ведь оказалось, что все те, кого вы обвиняли, были невинны.

— А вы спросите у бывшего первого секретаря ЦК КП(б)Б Волкова, — начал Шнитко. — Он вам скажет почему. Как-то вызвал меня к себе в кабинет и говорит, что по линии НКВД организовано много шумных процессов, а прокуратура молчит. Так вот Волков предложил заняться Чаусами. Сказав, что у них неважные дела в районе и потребовал провести процесс на высоком уровне. Именно поэтому я просил высшую меру наказания двум подсудимым: Фельдману и Москалёву"²³.

Паводле дакладных запісак НКУС БССР у ЦК КП(б)Б, з 38,4 тыс. рэпрэсаваных у 1937 — першай палове 1938 г. было больш за 5 тыс. членаў і кандыдатаў у члены КП(б)Б. Гэта значыць, што кожны сёмы пацярпелы ад рэпрэсій быў камуністам. Да канца 1930-х гг. Кампартыя Беларусі страціла ў выніку масавых чыстак і палітычнага тэрору 40% свайго складу. З 40,3 тыс. рэпрэсаваных у БССР, звесткі аб якіх былі апрацаваныя ў сярэдзіне 1990-х гг., 16 тыс. чалавек (39,8%) былі рэпрэсаваныя менавіта ў 1937—1938 гг.²⁴.

Пасля студзенскага (1938 года) пленума ЦК ВКП(б) да рашэнняў А.Волкава сталі больш уважліва прыглядацца ў аддзеле кіруючых партыйных органаў ЦК ВКП(б). У архіве захаваўся варыянт дакладной запіскі на імя загадчыка гэтага аддзела Г.М.Малянкава, у якой былі выкладзеныя абагульненыя назіранні за пэўны час. Відавочна, што яна напісаная адным з работнікаў аддзела, камандзіраваным у Мінск для аказання дапамогі і кантролю за ходам падрыхтоўкі XVII з'езда Кампартыі Беларусі. Змест гэтай запіскі зводзіцца да ацэнкі "сур'ёзных недахопаў і зрываў" у рабоце першага і другога сакратароў ЦК КП(б)Б, а таксама старшыні СНК БССР А.Ф.Кавалёва. Цікавасць выклікаюць назіранні аб узаемаадносінах работнікаў кіруемага А.Волкавым апарату ЦК Кампартыі Беларусі з апаратам НКВД БССР: *"Апарат ЦК КП(б)Б и обкомов и аппарат НКВД прямо сливаются. Работники обкомов и ЦК КП(б)Б демобилизуются. На [заседании бюро] ЦК КП(б)Б Волков спрашивает зав. совпартотделом, почему он не представил до сих пор [на утверждение] ряд заместителей наркомов и инструкторов. Тот ответил, что "технический отдел НКВД не даёт ответа на наш список проверки". То же самое мне ответили в обкомах [на вопрос], почему они до сих пор не укомплектованы: "проверяются в НКВД". Справки, даже безобидные, из НКВД, подписанные лейтенантом, производят магическое отрицательное воздействие на секретарей обкомов, райкомов. Вот, например, справка о секретаре РК: "Работал с врагами народа, но идейных связей не установлено". А у завОРПО т.Беляева и других сомнения, надо ли его, этого товарища, оставлять секретарём РК"*²⁵.

10 чэрвеня 1938 г. распачаў сваю працу XVII з'езд Камуністычнай партыі (большавікоў) Беларусі. Спачатку ўсё ішло паводле сцэнарыя, рэгламент парушыў толькі сам А.Волкаў. Яго даклад заняў усё вячэрняе пасяджэнне ў дзень адкрыцця з'езда і ранішняе пасяджэнне на наступны дзень. Аднак дэлегаты ніякіх пярэчанняў не выказвалі.

На адным з пасяджэнняў з'езда А.Волкава паведамлілі, што Саюз пісьменнікаў БССР прыняў у свой склад некалькі маладых літаратараў, на якіх у НКУС рэспублікі заведзеная агентурная справа. А.Волкаў неадкладна запатрабаваў тлумачэнні ў старшыні саюза Міхася Лынькова і пісьмовае пацвярджэнне ў наркама ўнутраных спраў БССР Аляксея Наседкіна.

М.Лынькоў свае тлумачэнні перадаў 13 чэрвеня. У іх ён даў станоўчую ацэнку як творчасці, так і грамадскай дзейнасці маладых пісьменнікаў. На наступны дзень, 14 чэрвеня, была атрымана інфармацыя і 4-га аддзела НКУС БССР. Па даручэнні А.Наседкіна яе падпісаў начальнік 6-га аддзялення 4-га аддзела УДБ сяржант дзяржбяспекі Фёдараў. У тэксце ўтрымліваліся кампраметуючыя звесткі на П.Панчанку, У.Кандраценю, У.Краўчанку, аднак кампрамату на Э.Агнацвет, М.Дзехцяра, А.Жаўрука, М.Калачынскага не было. Урэшце А.Волкаў вымушаны быў прызнаць, што сенсацыі з гэтай справы не атрымаецца і ўздымаць пытанне аб ёй на з'ездзе няма падстаў.

Праз год пасля з'езда, уліпені 1939 г., у дакладной запісцы на імя Г.Малянкова П.К.Панамарэнка паведамляў: *"На 17 съезде КП(б) Белоруссии секретарю Центрального Комитета по регламенту установлено 3 часа. Тов. Волков говорил 6 часов. И когда один из военных товарищей, после того как Волков говорил уже 6 часов, в своем выступлении сказал, что доклад т. Волкова по содержанию его совсем не удовлетворил, а по форме он слишком длинен, т. Волков квалифицировал это как вылазку классового врага и потребовал от делегации ночью собраться и обсудить этот поступок"*²⁶.

Пасля абмеркавання справаздачных дакладаў Цэнтральнага камітэта і Рэвізійнай камісіі адбыліся выбары новага складу кіруючых органаў партыі. Падчас галасавання за кандыдатуру А.Волкава прагаласавалі 406 чалавек, супраць — 8 чалавек.

Нечаканасці пачаліся на вячэрнім пасяджэнні 16 чэрвеня. Замест агучвання вынікаў гала-савання быў аб'яўлены перапынак у рабоце з'езда на ўвесь дзень 17 чэрвеня і першую палову дня 18 чэрвеня. На вячэрнім пасяджэнні 18 чэрвеня ў прэзідыум з'езда падняліся сакратар ЦК ВКП(б) Андрэй Андрэеў і намеснік загадчыка аддзела кіруючых партыйных кадраў ЦК ВКП(б) Панцеляймон Панамарэнка. Пазней апошні так апісваў падзеі, якія тады адбыліся: *"Приехали мы в Минск в воскресенье 18 июня. Нас встретил первый секретарь ЦК КП(б) Белоруссии А.А.Волков. Оказалось, что съезд уже закончил работу. Новый состав ЦК и Ревизионной комиссии избраны. Но объявление результатов голосования отложено до вечернего заседания... Вечером на этом заседании с короткой речью выступил А.А.Андреев. Он сказал: "Центральный Комитет ВКП(б) считает, что Волков не справляется со своими обязанностями. Товарищ Волков человек честный, ему не предьявляется никаких обвинений, но ЦК считает необходимым его заменить. ЦК ВКП(б) рекомендует вам ввести в состав ЦК партии Белоруссии товарища Пономаренко П.К., молодого работника, хорошо зарекомендовавшего на работе в отделе руководящих парторганов ЦК ВКП(б)"*²⁷. Як вынік, дэлегаты з'езда прагаласавалі за кандыдатуру Панцеляймона Кандратавіча Панамарэнка, і той узначаліў партыйную арганізацыю рэспублікі.

Што тычыцца А.Волкава, то ён 31 ліпеня 1938 г. быў прызначаны старшынёй СНК Чувашскай АССР, а 1 кастрычніка 1938 г. абраны першым сакратаром Чувашскага абкама ВКП(б). З сакавіка 1940 г. працаваў намеснікам старшыні прэзідыума Усесаюзнага Савета лесапрамысловай кааперацыі, дырэктарам фабрыкі ў Маскве. Адначасова з'яўляўся членам Цэнтральнай рэвізійнай камісіі ВКП(б) (21 сакавіка 1939 — 20 лютага 1941 г.). Памёр 4 сакавіка 1942 г. у Маскве на 53-м годзе жыцця.

На аснове аналізу архіўных дакументаў і іншых крыніц, якія раскрываюць жыццё і дзейнасць Аляксея Аляксеевіча Волкава, можна сказаць, што гэта быў тыповы партыйны кіраўнік свайго часу, "верны сталінец да мозгу касцей", гатовы любой цаной выканаць распараджэнні ЦК ВКП(б) і асабіста І.Сталіна, дзеяч, які навязваў сваё меркаванне падначаленым асобам і ў той жа час сам знаходзіўся пад уплывам энергічных наркамаў унутраных спраў НКУС ВССР Б.Бермана і А.Наседкіна. Лёс падначаленых асобаў, у тым ліку папчелнікаў, яго не цікавіў. Паводле сведчанняў А.С.Шаўрова (былога інструктара ЦК КП(б)Б, інструктара Мінскага гаркама партыі, народнага камісара гандлю БССР) і І.С.Росмана (інструктара ЦК ВКП(б)), у А.А.Волкава амаль адсутнічаў арганізатарскі талент. Тым больш дзіўна, што ЦК ВКП(б) у асобе І.Сталіна і Г.Малянкова вылучаў яго на такія высокія кіруючыя пасады.

¹ Кузнецў А.А. Волкаў Аляксей Аляксеевіч // Беларуская Савецкая Энцыклапедыя: у 12 т. Т. 3. Мн., 1971. С. 152; Волкаў Аляксей Аляксеевіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 2. Мн., 1994. С. 352.

² Гл.: Крапівін С. Лібретто бунта // Советская Белоруссия. 2001, 17 марта. С. 13.

³ Інфармацыйнае паведамленне // Звязда. 1937, 12 жніўня. С. 1.

⁴ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НАРБ). Ф. 4п., воп. 20, спр. 163, арк. 1—3.

⁵ Лыньков М. Кандидат в депутаты Верховного Совета Союза ССР Алексей Алексеевич Волков // Советская Белоруссия. 1937, 2 декабря. С. 2.

⁶ НАРБ. Ф. 4п., воп. 21, спр. 1522, арк. 1—8.

⁷ Там жа. Спр. 1268, арк. 111—122.

⁸ Там жа. Воп. 3, спр. 435, арк. 1—5.

⁹ Там жа. Спр. 516, арк. 8.

¹⁰ Там жа. Воп. 14, спр. 161, арк. 1—449.

¹¹ Там жа.

¹² Крапівін С. Лібретто бунта. С. 12.

¹³ НАРБ. Ф. 4п., воп. 21, спр. 1522, арк. 1—8.

¹⁴ Там жа.

¹⁵ Там жа. Спр. 1015, арк. 155—161.

¹⁶ Там жа. Спр. 879, арк. 42.

¹⁷ Там жа. Арк. 50.

¹⁸ Там жа. Арк. 51.

¹⁹ Там жа. Воп. 3, спр. 474, арк. 18—24.

²⁰ Волков А.А., Левицкий А.М. Доклады на мартовском пленуме ЦК КП(б)Б 1938. Мн., 1938. С. 12, 14.

²¹ НАРБ. Ф. 4п., воп. 21, спр. 1610, арк. 1-2.

²² Фельдман С. В камере смертников // Правда истории: память и боль. Мн., 1991. С. 401—407.

²³ Там жа. С. 409.

²⁴ Адамушка У. Бясстрасная мова лічбаў // Звязда. 1996, 17 мая. С. 2.

²⁵ НАРБ. Ф. 4п., воп. 21, спр. 986, арк. 5—12.

²⁶ Пономаренко П.К. События моей жизни // Нёман. 1992, № 3. С. 153.

²⁷ Там жа. С. 154.